

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Tussen wal en schip? Handel en scheepvaart in Romeins West-Nederland

Bruin, J. de; Zoolingen, R.J. van

Citation

Bruin, J. de, & Zoolingen, R. J. van. (2013). Tussen wal en schip? Handel en scheepvaart in Romeins West-Nederland. *Archeobrief Stichting Voor De Nederlandse Archeologie*, 2013(1), 27-32. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/37631>

Version: Not Applicable (or Unknown)

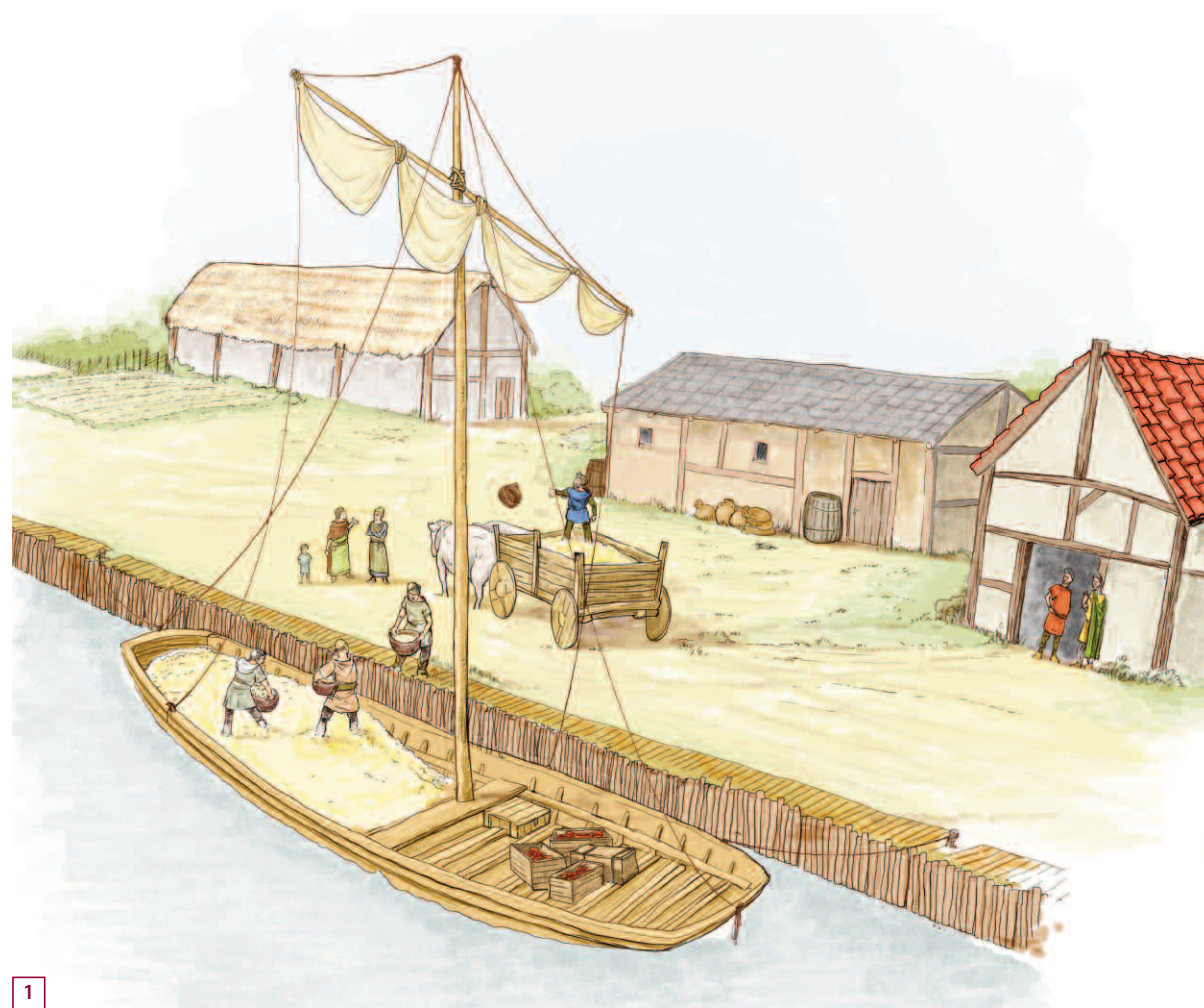
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/37631>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Tussen wal en schip?

Handel en scheepvaart in Romeins West-Nederland

1

Toen Jan Trimpe Burger in de winter van 1958 de eerste spade in de grond stak in de polder de Oude Oostdijk, net ten noorden van Goedereede, kon hij niet vermoeden dat zijn onderzoek ruim vijftig jaar later zou leiden tot radicaal nieuwe inzichten in het transport van goederen in de West-Nederlandse delta in de Romeinse tijd. De aanleiding voor de opgraving, die in 1959 een vervolg zou krijgen, was tweeledig. Ten eerste was er de Watersnoodramp van 1953,

waarna besloten werd het getroffen gebied opnieuw te verkavelen. Bij inspectie van de pasgegraven sloten in de Oude Oostdijkpolder trof Jan Trimpe Burger grote hoeveelheden Romeins vondstmateriaal en grondsporen aan (afbeelding 2). De tweede aanleiding was de vermelding van Romeinse vondsten en sporen in de omgeving van Goedereede.¹ Trimpe Burger veronderstelde dat de door hem aangetroffen vondsten hierover wellicht meer informatie konden verschaffen. >

Het onderzoek van Jan Trimpe Burger

Aangezien de opgraving na 1959 niet werd voortgezet, stortte Jan Trimpe Burger zich op de uitwerking van de vindplaats. Er werden overzichtskaarten gefabriceerd en van het aardewerk, dat door hemzelf werd gedetermineerd, werden tekeningen gemaakt. Aangezien Jans werk in Aardenburg en op vele andere plaatsen in Zeeland veel tijd in beslag nam, werden de bevindingen van het onderzoek pas in de jaren zeventig (bondig) gepubliceerd.² De vindplaats werd in 1976 definitief tot beschermd archeologisch monument verklaard. Om de grenzen van het monument beter te kunnen vaststellen, was nieuw veldwerk echter noodzakelijk. In de jaren 1982-1983 werd daarom ter hoogte van de oude opgraving opnieuw veldwerk uitgevoerd. In belangrijke mate konden de plattegronden uit de jaren vijftig verder worden gecompleteerd. Ook bleek dat de vindplaats veel groter was dan aanvankelijk was aangenomen. Na de laatste campagne in Goedereede werd het stil

rond de vindplaats. Jan Trimpe Burger werkte gestaag door aan de uitwerking, waar hij meer tijd voor kreeg na zijn pensionering in 1986. Tot een definitieve publicatie kwam het echter niet. Jan Trimpe Burger overleed in 2008. In 2011-2012 werd in het kader van het nwo-programma Odyssee de uitwerking alsnog ter hand genomen. De belangrijkste resultaten zijn inmiddels gepubliceerd.³ Bij een eerste bestudering van de documentatie van de opgraving werd duidelijk dat het hier niet ging om een doorsnee nederzettingsterrein. Het afwijkende karakter van de vindplaats en de bijbehorende vondsten wierp een nieuw licht op het goederenvervoer dat in de Romeinse tijd met hoge frequentie over de West-Nederlandse wateren plaatsvond.

Goedereede-Oude Oostdijk

In de Romeinse tijd bestond de Oude Oostdijkpolder uit een drassig kwelderlandschap, gedomineerd door getijdengeulen- en krekken. Dit landschap werd in het noorden begrensd door een uitgestrekt veengebied, en in het westen door een toen relatief jong duinlandschap. Vanuit het zuiden was er invloed van de zee, die aldaar een inbraak in de kustlijn had. Vanuit deze monding reikte een getijdengkreek van circa 16 meter breed tot enkele kilometers in het binnenland, en op de oeverwallen van deze kreek lag de Romeinse nederzetting.

Hoewel men op deze oeverwallen relatief droge voeten had, was de situering alles behalve ideaal. De brakke gronden waren niet bepaald geschikt voor akkerbouw, en ook het beschikbare 'droge' oppervlak was beperkt. Toch heeft men er bewust voor gekozen om zich aan het eind van de eerste eeuw in het gebied te vestigen, iets dat verklaard kan worden door de ligging van de nederzetting aan de kreek. Uit schelpmateriaal afkomstig uit de kreekvullingen blijkt dat deze in een open verbinding met zee stond. De diepte en de breedte van de waterloop maken duidelijk dat hij bevaarbaar is geweest. Maar de beste aanwijzingen voor het gebruik van deze waterloop als vaarweg zijn de beschoeiingen en kadewerken die langs de kreek werden opgegraven (afbeelding 3). Het gaat daarbij om een rij palen die langs de kreek is ingeslagen, waarschijnlijk tegen het

1 (Vorige pagina) Reconstructie van de Goereese kade.

2 Jan Trimpe Burger tijdens het eerste veldwerk in 1958.

3 Dubbele beschoeiing van de noordelijke oever van de kreek.

4 Plattegronden van twee van de Goereese pakhuizen.

afkalven van de oever, en een rij palen die op een afstand van zo'n 1,5 meter daarachter is ingegraven. We mogen ervan uitgaan dat deze constructie naast een beschoeiing ook de fundering van een kade heeft gevormd.

In totaal is ruim 0,6 hectare van de vindplaats opgegraven, waarbinnen vijf erven konden worden herkend. Op deze erven werden de sporen van veertien gebouwen aangetroffen. Aan de hand van het vondstmateriaal kan de nederzetting gedateerd worden vanaf 80 tot omstreeks 225. De vroegste gebouwen zullen direct op

De beste aanwijzingen voor het gebruik van deze waterloop als vaarweg zijn de beschoeiingen en kadewerken

de oeverwallen hebben gestaan, maar door een snelle groei van de nederzetting heeft men al snel ook de lagere delen van het landschap in gebruik moeten nemen. Dit deed men door de ondergrond op te hogen met plaggen en nederzettingsafval, gefixeerd door palenrijen. Hierdoor ontstond een steeds groter bebouwbaar platform.

De gebouwen laten zich in twee groepen indelen. Allereerst zijn er de structuren die nog het meest overeenkomen met de lokale boerderijen. Echter, belangrijke verschillen met de 'doorsnee' bouwplattegronden tekenen zich af. Zo zijn er nagenoeg geen aanwijzingen gevonden dat er een verdeling was aangebracht tussen een woon- en een staldeel. Ook zijn de afmetingen aanzienlijk in vergelijking met andere gebouwen op rurale vindplaatsen. De tweede groep is geïnterpreteerd als pakhuizen (afbeelding 4). Deze gebouwen dateren hoofdzakelijk vanaf het midden van de tweede eeuw, zijn kleiner dan de voorgangers en vertonen dikwijls Romeinse bouwprincipes. Vermoedelijk werd in deze pakhuizen ook gewoond. De lay-out en constructiewijze van de gebouwen verraadt echter dat opslag de belangrijkste functie was. Ook de diversiteit aan vondstmateriaal en de hoeveelheid ervan wijzen op een ruime beschikbaarheid en opslag van allerlei goederen.

Een bijzondere verzameling vondsten

Zoals is af te leiden uit de herkomst van het aardewerk, stonden de mensen in Goedereede in contact met handelsnetwerken tussen Engeland, Frankrijk en Duitsland. Er is weinig handgevoemd aardewerk verzameld.

In plaats daarvan wordt het vondstcomplex gekarakteriseerd door grotere hoeveelheden op de draaischijf vervaardigde keramiek. Vooral de hoeveelheid *terra sigillata* is opvallend hoog in vergelijking met andere vindplaatsen uit dezelfde tijd in West-Nederland. De relatief grote hoeveelheden van dit type aardewerk uit La Graufesenque en Lezoux, te dateren tussen 85 en 150, wijzen op vroege contacten met handel langs de westelijke Atlantische kust van Frankrijk. Het heeft er alle schijn van dat de nederzetting van meet af aan deel uitmaakte van bovenlokale uitwisselingsnetwerken. Al deze goederen werden vermoedelijk per schip aangevoerd. Jammer genoeg zijn er geen scheepsresten in Goedereede aangetroffen. Toch kan wel iets gezegd worden over het uiterlijk van de schepen. In 1978 werd, tijdens opgravingen in Woerden, een

Romeins vrachtschip gevonden, dat 'Woerden 1' is gedoopt.⁴ Dit schip was met lading en scheepsinventaris aan boord gezonken. De lading van het schip bestond uit graan. Dit graan had klaarblijkelijk minimaal een jaar opgeslagen gelegen voordat het werd verscheept.⁵ Aan de hand van de tussen het graan aange-

Op basis van botanisch materiaal uit Woerden en Goedereede kan gesteld worden dat de nederzetting Oude Oostdijk langs een bevoorradingsroute lag

troffen akkeronkruiden en de scheepsinventaris, kwamen de onderzoekers tot de conclusie dat de Woerden 1 via de Schelde naar de Rijn is gevaren.⁶ Mogelijk is het daarbij langs Goedereede gekomen. Een aanwijzing hiervoor is de vondst van verkoold graan tussen de sporen in een van de pakhuizen van Goedereede. Van dit graan is een monster genomen, waaruit bleek dat het vrijwel uitsluitend uit broodtarwe bestond.⁷ Broodtarwe

wordt in Nederland voornamelijk op militaire vindplaatsen en *villae* aangetroffen.⁸ In een recent artikel is een inventarisatie gemaakt van het akkeronkruid Bolderik, dat eveneens in Goedereede is aangetroffen.⁹ Als naar de verspreiding van Bolderik wordt gekeken, valt op dat naast *villae* in het achterland, vooral militaire contexten goed vertegenwoordigd zijn. Op basis van botanisch materiaal uit Woerden en Goedereede kan zodoende gesteld worden dat de nederzetting Oude Oostdijk langs een bevoorradingsroute lag.

Transport over water

De bevoorradingsroute langs Goedereede maakte onderdeel uit van een uitgebreid handelsnetwerk over water. Dit netwerk bestond uit de zee, de grote rivieren en uit binnenwateren waarvan de kreek in de Oude Oostdijkpolder een voorbeeld is. Juist die binnenwateren vormen een nog relatief onbekend deel van de transport- en handelsroutes in de Romeinse tijd. We kennen het nut van de grote rivieren als logistieke aderen voor het Romeinse leger, maar ook als handelsroutes. De verschillende schepen die langs de Rijn zijn opgegraven in bijvoorbeeld Woerden of Zwammerdam, wijzen erop dat men de rivieren benutte voor bevoorrading van de soldaten, het verplaatsen van troepen en het transport van bulkgoederen. Maar het is lange tijd een vraagteken geweest hoe nu precies de Rijn, de Maas en de Schelde met elkaar in verbinding stonden. Vanzelfsprekend kan men de mondingen via de Noordzee bereiken, maar in de Romeinse tijd verkoos men vermoedelijk vooral een alternatief: de binnengaatsroute.

Een zo'n route kennen we goed, te weten het Kanaal van Corbulo tussen de Rijn- en Maasmonding. Dit kanaal is rond het jaar 50 aangelegd op last van het Romeinse gezag.¹⁰ Het moet in ieder geval tot in de derde eeuw in gebruik zijn geweest, getuige de recente ontdekking van een haven bij de Romeinse stad *Forum Hadriani* (Voorburg), die aansloot op het kanaal en waarvan de jongste houten kade dateert uit 210 na Christus.¹¹ Maar de verschillende opgravingen hebben niet alleen de datering en loop van het kanaal grotendeels vastgesteld, ook het uiterlijk ervan is ons duidelijk geworden. Het blijkt hier niet te gaan om een strak uitgegraven kanaal, maar eerder om een serie korte verbindingen tussen al aanwezige natuurlijke waterlopen. Een dergelijke situatie is ook denkbaar in de omgeving van Goedereede, alwaar de natuurlijke kreek in noordelijke richting via een kort kanaal verbonden kan zijn geweest met de Maasmonding (afbeelding 5). Hoewel men via de grote rivieren en binnenwateren heel het noordwestelijke deel van Europa kon bevaren, zal de oversteek naar Engeland een stuk lastiger zijn

geweest. Immers, de schepen die in Nederland zo bekend zijn, de zogeheten platbodems, waren uitermate geschikt voor de rivieren en grotere binnenwateren, maar zullen een overtocht op zee nooit hebben overleefd. Door de sterke stroming zouden deze weinig solide schepen breken.¹² Om de handelswaren toch van of naar Engeland te vervoeren, zal men deze hebben moeten overslaan op een ander scheepstype. Goede voorbeelden van meer zeewaardige schepen zijn het Blackfriars wrak, opgegraven in de haven van Londen,¹³ en het St. Peter Port wrak, uit de haven van Guernsey.¹⁴ Dankzij een kiel en hogere boord waren deze schepen wel geschikt voor het bevaren van de kustwateren, en mogelijk zelfs de volle zee. Overslag op dit type schepen vergrootte het bereik van de uitwisselingsnetwerken.

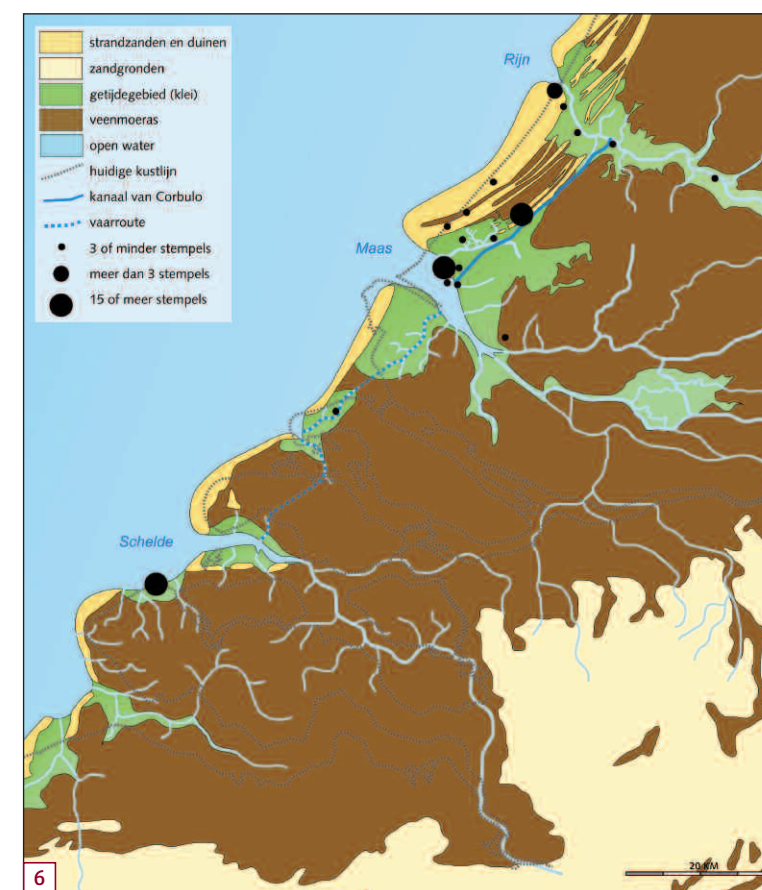
De verschillende routes, havens en schepen maken duidelijk hoe gevarieerd de logistiek en handel in de Romeinse tijd moet zijn geweest. In het nu volgende deel zullen we hier verder op ingaan door te kijken naar de hoofdrolspelers binnen dit netwerk.

De mensen

Om zichzelf van een constante toevoer van de noodzakelijke levensbehoeften te verzekeren, was het Romeinse leger niet alleen actief betrokken bij de organisatie en uitvoering van de transporten, maar droeg het ook zorg voor de beveiliging ervan. Een aantal nederzettingen met een duidelijke militaire link of zelfs werkelijke militaire structuren langs de Noordzeekust in Nederland, België en Noord-Frankrijk zou erop kunnen wijzen dat deze belangrijke aanvoerlijnen moest worden bewaakt.¹⁵ Mogelijk speelde ook de Romeinse vloot hierbij een rol, getuige de vele dakpanstempels met de inscriptie *CGPF (Classis Germanica Pia Fidelis)* die langs de Nederlandse kust verzameld zijn (afbeelding 6). Maar naast beambten van het leger waren ook burgers betrokken bij de uitwisseling van goederen. Voor het westelijk deel van Nederland blijkt dit uit de inscripties op de welbekende altaren van Colijnsplaat. Deze altaren werden opgericht door mensen met beroepen als *negotiator* (handelaar), *nauta* (reder) en *actor navis* (schipper). Vermoedelijk opereerden deze personen vaak in opdracht van het leger. Deelname aan de verscheping van goederen voor het leger was immers zeer de moeite waard, want goederen die werden vervoerd

5 West-Nederland in de Romeinse tijd.

6 Verspreiding van dakpanstempels van de Romeinse vloot in West-Nederland.

onder militaire contracten waren uitgesloten van belasting.¹⁶ Schippers voegden regelmatig goederen toe aan hun militaire lading om deze producten voor zichzelf te verkopen, ook al was dit illegaal.¹⁷ Een vroege vorm van belastingontduiking dus.

Wat zegt dit nu over de bewoners van de havenplaats in Goedereede? In Goedereede zijn geen aanwijzingen gevonden voor een militaire bezetting. Ook de burgers die op de altaren van Colijnsplaat worden genoemd, zullen niet in Goedereede hebben gewoond. De dedianten zijn veelal welvarende lieden, die vanuit bijvoorbeeld Keulen handel dreven op Engeland. Het is dan ook aannemelijk dat veel lokale bewoners een rol van betekenis speelden in de scheepvaart. Zo kan worden gedacht aan beroepen als schipper (met kennis van lokale wateren), maar ook als loods, roeier of sjouwer in de havens. Waarschijnlijk moeten we de inwoners van Goedereede-Oude Oostdijk in deze groep plaatsen. Een interessant archeologisch perspectief hierop wordt geboden door onderzoek in Leidsche Rijn, alwaar men het wrak van de platbodem De Meern 1 opgroef. Uit de scheepsinventaris blijkt dat de schipper '...tamelijk welvarend was en gewend (was) zich in kringen te bewegen waar mediterrane kleding en gebruiken usance waren'.¹⁸ Deelname aan transport over water hield dus in dat men zich in allerlei verschillende kringen moest

kunnen handhaven. De inwoners van Goedereede 'navigeerden' vermoedelijk eveneens tussen twee werelden, die van hun thuishaven waar een lokale

Deelname aan transport over water hield in dat men zich in allerlei verschillende kringen moest kunnen handhaven

identiteit waarschijnlijk van belang was en een internationaal georiënteerd uitwisselingsnetwerk, waarbij ze in contact kwamen met mensen, goederen en ideeën die meer aansloten op het kosmopolitische karakter van de provinciaal-Romeinse samenleving.

Tot slot

Hoewel het Odyssee-onderzoek ervoor heeft gezorgd dat de opgraving Goedereede-Oude Oostdijk – na een lange tijd van onbekendheid – uiteindelijk toch ontsloten is, zijn veel van de conclusies niet nieuw gebleken. In zijn vroegste publicaties over het onderzoek opperde Jan Trimpe Burger immers al dat er meer dan een doorsnee nederzetting aan het licht was gekomen. De meerwaarde van het meest recente onderzoek is, dat deze bijzondere vindplaats nu in een breed kader kan worden geplaatst. Met name de verkregen informatie over een tot voor kort nog onbekend onderdeel van het transport- en handelswezen in de Romeinse tijd is aan de hand van dit onderzoek nu belicht.

Voor wie meer wil weten over het onderzoek zijn er – naast de wetenschappelijke basisrapportage¹⁹ – ook een publieksboek en een tentoonstelling gerealseerd.²⁰ Verder is er de weblog www.romeinsekust.nl, alwaar verschillende resultaten in meer detail worden toegelicht. Een groot deel van de originele veld- en objecttekeningen is terug te vinden op DANS.EASY.²¹

Noten

- 1 Twisch (1620), deel 2, 1617-1620.
- 2 Trimpe Burger (1979).
- 3 De Bruin e.a. (2012).
- 4 Haalebos (1996).
- 5 Pals en Hakbijl (1992), 295.
- 6 Haalebos (1996), 490.
- 7 Van Zeist (1968), 125.
- 8 Brinkkemper (1995), 4.
- 9 Bakels (2010).
- 10 De Kort en Raczyński-Henk (2008), 26.
- 11 Driessen (2010), 70.

- 12 Moeyes (2007).
- 13 Marsden (1994).
- 14 Rule en Monaghan (1993).
- 15 Dhaeze (2011).
- 16 Carroll (2001), 97.
- 17 Mattingly (2006), 513.
- 18 Jansma en Morel (2007), 327.
- 19 Deze is online te lezen op de website <http://www.sidestone.com/library/goedereede-oude-oostdijk>.
- 20 Het publieksboek is te bestellen via <http://www.hazenbergarcheologiepublicaties.nl/>; de tentoonstelling bevindt zich in het Streekmuseum Goeree-Overflakkee (Kerkstraat 4, Sommelsdijk).
- 21 Persistent identifier: urn:nbn:nl:ui:13-4pm1-n4.

Literatuur

- Bakels, C. (2010), 'De vroegste vondsten van Bolderik (*Agrostemma Githago* L.) in Nederland/The earliest finds of corncockle (*Agrostemma Githago* L.) in the Netherlands', in: C. Bakels, K. Fennema, W. A. Out en C. Vermeeren (red.), *Van planten en slakken/Of Plants and Snails. A collection of papers presented to Wim Kuijper in gratitude for forty years of teaching and identifying*, Leiden, 13-20
- Brinkkemper, O. (1995), *Een Romeinse boerderij bij Spijkenisse vanuit botanisch perspectief*, Zaandam (BIAxiaal 15)
- Bruin, J. de, G.P.A. Besuijen, H.A.R. Siemons en R.J. van Zoolingen (2012), *Goedereede-Oude Oostdijk. Een havenplaats uit de Romeinse tijd*, Leiden
- Carroll, M. (2001), *Romans, Celts & Germans. The German Provinces of Rome*, Stroud/Charleston
- Dhaeze, W. (2011), *De Romeinse kustverdediging langs de Noordzee en het Kanaal van 120 tot 140 na Chr. Een onderzoek naar de rol van de militaire sites in de kustverdediging en drie casestudies over de militaire versterkingen van Maldegem-Vake, Aardenburg en Boulogne-sur-Mer*, Gent (proefschrift Universiteit Gent)
- Driessen, M. (2010), 'Rome en onze waterwegen', in: F. Meijer, M. Driessen en R. van Beek (2010), *Sail Rome! De koopvaardij in de Romeinse tijd*, Amsterdam, 58-77
- Haalebos, J.K., m.m.v. C. van Driel-Murray en M. Neyses (1996), 'Ein r isches Getreideschiff in Woerden (nl)', in: *Jahrbuch R isch Germanisches Zentralmuseum Mainz* 43-2, 475-509
- Jansma, E. en J.-M.A.W. Morel (red., 2007), *Een Romeinse Rijnaak, gevonden in Utrecht-De Meern. Resultaten van het onderzoek naar de platbodem 'De Meern 1 Amersfoort* (Reeks Archeologische Monumenten 149)
- Kort, J.W. de en Y. Raczyński-Henk (2008), *Plangebied Rietvinklaan 5, gemeente Leidschendam-Voorburg. Archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek (proefsleuven)*, Weesp (RAAP-rapport 1428)
- Marsden, P. (1994), *Ships of the Port of London, first to eleventh centuries AD*, Londen (English Heritage archaeological report 3)
- Mattingly, D. (2006), *An Imperial Possession. Britain in the Roman Empire*, Londen
- Moeyes, G. (2007), 'Laadvermogen en vaareigenschappen', in: Jansma en Morel (red.) 2007, 151-174
- Pals, J.P. en T. Hakbijl (1992), 'Weed and insect infestation of a grain cargo in a ship at the Roman fort of Laurium in Woerden (Prov. of Zuid-Holland)', in: *Review of Palaeobotany and Palynology* 73, 287-300
- Rule, M. en J. Monaghan (1993), *A Gallo-Roman Trading Vessel from Guernsey. The excavation and Recovery of a Third Century Shipwreck*, Guernsey (Guernsey Museum Monograph 5)
- Trimpe Burger, J.A. (1979), 'Vondsten uit de Romeinse tijd op Goeree', in: H.C.R. Arieze, P. Heerschap, A.P.M. Steemers, A.G. van Es-Hamoen, J. Klepper, S. Olivier en A. van der Zwan (red.), *Van Westvoorne tot St. Adolfsland. Historische verkenningen op Goeree-Overflakkee*, Ouddorp, 39-49
- Twisch, P.J. (1619-1620), *Chronyck van den ondergang der tyrannen, ofte jaerlijksche geschiedenissen in wereldlijke ende kerkelijke saecken van Christi geboorte of tot desen tijd toe; wesende een Tijd-thresoir, Woordenboek en Jaarrekening van de voornaemste geschiedenissen des gantschen aardbodems. Met groote moeite ende vlyt veel lofwaardige schrijvers tot dienst van een yegelijck te samen gedragen*, Hoorn (2 delen)
- Zeist, W. van (1968), *Prehistoric and Early Historic Food Plants in the Netherlands*, Groningen/Bussum (Palaeohistoria 14), 41-174